

Entrevista a Cosme Aguiló

Cosme Aguiló força la memòria dels padrins que han sobreviscut al canvi d'època per salvar els noms originaris que ara ens poden ajudar a comprendre com eren i com vivien els nostres avantpassats. Per als que saben capbussar-se en aquests vestigis, la toponímia tradicional és l'empremta de les civilitzacions que ens precediren. A les Balears els primers vestigis són de l'època preromana i encara es conserven. Cosme Aguiló els cerca tots, en fa una dissecció,

Cada vell se'n du a la tomba coneixements irrecuperables

Gina Garcías Sansaloni

arriba fins a la medul·la dels noms aparentment capritxosos dels ocells, de les possessions, (excepte el de les noves urbanitzacions, dels quals fuig, regirat) de les coves, dels penyals, i amb ells esbri-

na qui les habitava, quina època els envoltaren, com han canviat les generacions. Només a Mallorca hi ha cent trenta mil topònims i amb Cosme Aguiló un centenar d'estudiosos estan decidits que no es perdin. Molts d'estudis estan fets, molt pocs publicats, i fa llàstima que alguns ajuntaments tornin a batejar els camins restaurats amb un nom que sepulta el seu originari.

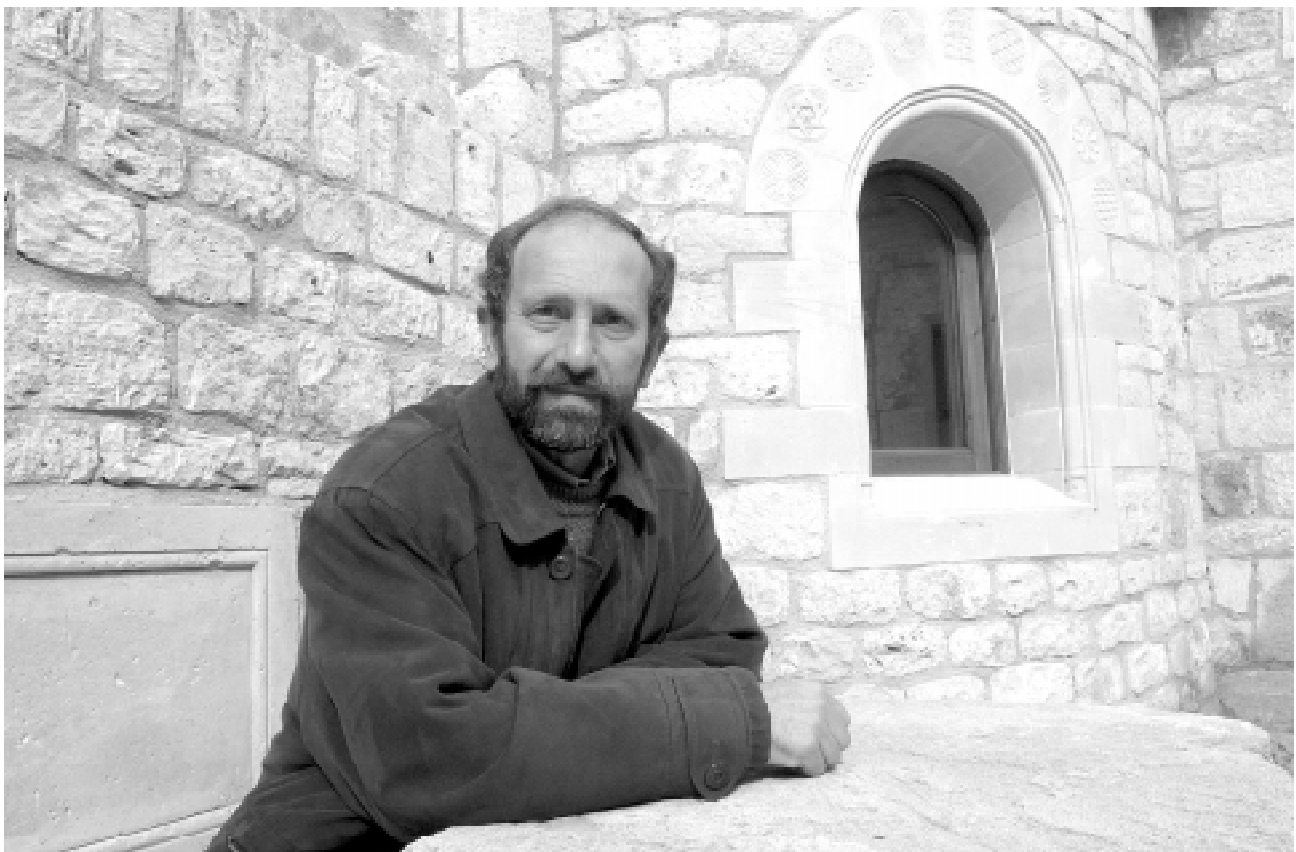
-Em diu que viu de la feina que fa a un hostel familiar, a Cala Santayí i que fa feina de filòleg només quan pot, però el cas és que es diu de vostè que és un dels millors especialistes en patrimoni intangible de les Balears: la toponímia, els costums, les supersticions, la gastronomia... Tot allò que no es pot materialitzar i que forma part de la identitat col·lectiva de les Balears.

-Tot això m'agrada, el meu món d'interessos és molt ampli.

Però ara estic concentrat en l'estudi de la toponímia.

-Està ben conservada?

-Hi ha una pèrdua important i progressiva, perquè la gent ja no viu al món tradicional que hem heretat. Els darrers cinquanta anys hi ha hagut un canvi social molt important. Hem passat d'una societat basada en el model d'explotació agrària a una societat de serveis, molt industria-

litzada, i això ha comportat un canvi de mentalitat col·lectiva. Cada vell que mor se'n du a la tomba un cúmul de coneixements que, si no els salvam ara, seran irrecuperables. Hem de salvar la memòria col·lectiva tot fent entrevistes a gent vella, que és el que jo faig.

-Sobre quins temes?

-Sobre toponímia, mostr fotografies aèries i deman als padrins que en funció de les seves vivències em diguin els noms de les finques i tot allò que hi ha al darrere d'aquests noms. Tot el ventall de coses que s'han adherit a cada una de les èpoques. Els noms són com una miloca, tenen una coa d'adherències històriques: llegendes, etimologies populars, descripció dels llocs, un succés important relacionat amb el lloc... Hi ha noms amb molt d'interès, generalment els que són d'origen desconegut.

-Com és això?

-Si una finca es diu sa Barraca, probablement és perquè a aquell lloc hi havia hagut inicialment una barraca de roter. Però si un lloc es diu Sol i Mina sempre serà intrigant conèixer-ne l'origen... Ara estudiï la zona de Santanyí i ses Salines, però abans havia publicat estudis toponímics sobre la costa de Lluçmajor, sobre Cabrera, sa Dragonera, la costa de Felanitx, la de Campos. He fet un estudi sobre Els Columbrets, l'illa de l'Aire de Menorca... tots els illots d'Eivissa i de Formentera, part de la costa nord d'Eivissa. Ara un jove ha aprofundit i ha millorat aquest estudi.

-Les fonts d'informació són sempre testimonis orals?

-Sí, però les contrastam amb fonts escrites. Miram la bibliografia dels llocs i ho relacionam tot. N'hi ha que tenen molta de documentació. Els classificam segons la font de documentació, la fonètica, la seva ubicació al globus terraquí. La història del lloc està vinculada a la història del nom. Hi ha moltíssims de noms que no tenen documentació. Entre Santanyí i ses Salines he recollit més de set mil topònims i encara no he acabat la tasca. Molts d'aquests noms es perdran. La llista d'informants, de gent que he visitat per fer aquest treball, ja és limitada. Alguns m'han aportat gairebé un centenar de topònims.

ELS NOMS MÉS ANTICS

Cosme Aguiló Adrover (Santanyí 1950) és llicenciat en filologia catalana per la Universitat de les Illes Balears i des de fa trenta anys reuneix el material amb el qual elabora la tesi doctoral sobre la toponímia de Santanyí i ses Salines que és a punt d'acabar. Ha realitzat, juntament amb Antoni Mestre, l'Atlas Ornitològic de les Illes Balears. Ha publicat "La toponímia de la costa de Felanitx", "La toponímia de la Costa de Campos", "Notes especulatives sobre l'etimologia d'es Llombards, un nom pre-català de filiació llatina ben documentat: es Camp Cucurutx (Ariany, Mallorca)", a *Estudis de Llengua i Literatura en honor de Joan Veny*. És autor de nombroses comunicacions i ponències. Col·labora, entre altres, en el *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*.

SOTA CADA NOM HI HA UNA HISTÒRIA

"Sota cada nom hi ha una història. Arribar a l'origen del nom es pot fer de dues maneres, amb la inspecció ocular del territori o amb la documentació històrica. Si un lloc es diu Son Tigo, com succeeix a Santanyí, pots pensar en primera instància que "Tigo" és un malnom amb el qual s'identifica una possessió. Però ja és sospitós que al poble no hi hagi hagut ningú amb aquest malnom. Si vas al lloc i veus que la terra és cendrosa, obscura, que s'hi troben ceràmiques i que ha estat un lloc de poblament antic, el que has de pensar és que el nom original va ser s'Antigor, que ha passat a Son Tigó per la força dels "son". Si després el trobes documentat com a s'Altigor ja no tens dubtes. Així veus que la inspecció del territori és bàsica per a conèixer l'origen del nom".

-Quins són els topònims més antics que es conserven a les Balears?

-Els de l'època preromana. Se'n conserven pocs. Mina, Garonda... són noms que solen tenir una e àtona final, transcrita com una a, una "er". Selva és una paraula preromana. Està documentat com a Silvar o Selver. Pula també és preromà. Boca, de Pollença... Tenim epígrafs, làpides de bronze.

-Els topònims canvien quan canvia la propietat de la terra?

-Els topònims solen canviar en cada transacció, però no sempre. Al segle XVI varen desaparèixer molts de topònims. Ja hi havia hagut un procés semblant a causa de la conquesta catalana. Quan canvia el poble que domina una terra es produeix també un canvi d'usos i dels noms dels llocs. Quan arribaren els catalans, substituïren amb els seus noms els dels àrabs. Però no succeeix sempre. A les finques de muntanya, que són molt extenses i han canviat poc de propietari, normalment es conserven els noms antics. De la toponímia musulmana n'hi ha més vestigis a la muntanya que al Pla; tot i que hi ha alguns indrets conservadors al Pla, com per exemple Sencelles, que té mitja dotzena de topònims musulmans. A les Illes, fins i tot a Menorca que és on n'hi ha més, es conserven molt pocs topònims àrabs, si comparam amb la gran quantitat de toponímia catalana que hi ha a les Balears. A Eivissa i a Formentera encara hi ha menys toponímia musulmana, perquè allà hi ha molt de minifundisme, les parròquies es varen posar sota la invocació d'un sant o d'una santa... Però si ens hi fixam, veiem que sempre conserven darrere el nom antic, per exemple, Sant Carles de Peralta, Santa Gertrudis de Fruitera, Sant Joan de Labritja, Santa Agnès de Corona... i els eivissencs encara diuen Corona.

LA POBRESA

-Per què Eivissa va adoptar més noms de sants que Mallorca o Menorca?

-Perquè era l'illa més pobra i l'Església hi va tenir més facilitat per dominar la gent. A Eivissa tot són noms de sants i de cases, "cal"... ,en canvi "son" no n'hi ha. Per exemple, diuen Sant Gelibert i és perquè han canviat el "son" per "sant" perquè Gelibert no és cap sant, mai no ha passat pel Vaticà.

LA CAPACITAT D'AUTODEFENSA DE LA TOPONÍMIA

"Quan hi ha un canvi cultural, els topònims i la cuina són les dues darreres coses que es perden. Si no és un canvi sobtat, si convivim un temps amb altres cultures, per molt que ens facin desaparèixer, conservarem els nostres noms i la nostra gastronomia, perquè la toponímia és difícil de canviar, els noms de coses importants, sobretot. La toponímia actua com a refugi de paraules que han desaparegut fa molts d'anys. Amb la cuina passa igual, els estrangers van a un restaurant i demanen tumbet: el tumbet els interessa més que el català. És més assequible, més fàcil d'apreciar". Es consola Cosme Aguiló.

-Quina és la diferència entre "ca" i "son"?

-Les cases designen un habitatge, propietat de la persona que dona nom al lloc. El "son" defineix un lloc, generalment una extensió de terra. A Mallorca els "son" tenen tanta força que han arrossegat els "sants". Per exemple, no deim Sant Salvador, sinó Son Salvador, Sant Cadena, un nom d'origen àrab, a Alaró, s'ha transformat en Son Cadena, Santa Eulària de Muro, ha tornat Son Eulària, Sant Jordi de Son Servera, en Son Jordi... i a Sant Llorenç li diuen Son Llorenç. En canvi a Menorca passen les dues coses. Això són els "son" antics. Els moderns solen designar una qualitat del terreny, com Son Divertit o Son Tranquil, però això ja no hi té res a veure. Són mots moderns. Els "son" varen néixer al segle XV i al XVI es generalitzaren arreu.

TREBALL D'ARQUEOLOGIA

-Amb la toponímia es poden conèixer els orígens de les possessions?

-Gratar en el nom dels llocs és com fer una excavació arqueològica. Si feim un tall en vertical, al damunt trobam les capes més modernes de noms. La darrera capa és la formada per aquestes barbaritats toponímiques que hi ha pertot. Bahía Azul, Bahía Grande, Sometimes, Porto-Drach, Las Montañas Verdes d'Eivissa i animalades com aquestes, que són el reflex d'una època. A mi no m'interessa gens estudiar aquests noms, que ho facin les generacions futures. Jo no vull perdre temps en això, perquè la vida és breu i la vull dedicar a coses més apassionants. Llavors trobaríem els noms catalans més moderns, els creats els nostres dies, per exemple La Pesquera dels Raves, a Lluçmajor. També hi ha aquells noms catalans de mitjana antiguitat. La gent no els ha vist crear, però no tenen a la seva estructura cap paraula arcaica. Aquestes dues èpoques es barregen un poc. Més antics són els noms que es basen en paraules que la gent ja no usa, tot i que encara en coneix el significat, per exemple, sa Rota Monavit, a l'Alqueria Blanca, que vol dir la rota del meu avi. Llavors hi havia aquelles paraules tan antigues, que ens varen venir amb la conquesta catalana i es varen esvaïr de cop, per exemple sa Creta, que és una paraula del català medieval d'origen llatí que vol dir, esclatxa, fissura i que es va perdre molt aviat. O per exemple sa Font del Què, "què" és una paraula d'origen preromà que vol dir roca. De fet a zona d'Alcúdia trobam el llinatge Quès. I efectivament, si anam a sa Font del Què, veiem que està sota una penya molt grossa. Llavors hi hauria els topònims àrabs i els araboberbers, que són difícils de distingir. A Mallorca n'hi ha molts de noms berbers, per exem-

ple Tanger a Sant Llorenç o Talis a Menorca o Tralabuja, que és la forma berber de dir Trípoli, la capital de Líbia. I àrabs, moltíssims, tots els que comencen per "Al": Alcúdia, Algaida, Alcàssar, Almalluig. I també els que comencen per "Binis" que vol dir "fill de" i que van seguits d'un nom tribal, i que també han derivat en "Beni", "Bin", "Bumi" o "Bumiferri", a Lluçmajor.

Hi ha altres noms àrabs, com Turmadem, a Menorca, que ve de Tur Al Madem que vol dir "pujar a la mina". Anteriorment hi ha els noms d'origen llatí que els àrabs varen conservar, per exemple Colombà, a Lluçmajor, que no du article perquè els mossàrabs no posaven articles. Gallicant a Campos és un nom preromà. Tots els noms que acaben amb una o final àtona, com Campos, són d'origen preromà. Campos vol dir "la terra plana". Tricampos a Menorca, que vol dir "entrecamps". Tots els "Porto" antics vénen del llatí: Portopetro, Portocolom..., Portocristo no, és modern. Portmany a Eivissa antigament era Portomany. Cada nom és un estudi, no es pot generalitzar.

LA RESISTÈNCIA DELS NOMS

-El Decret de Nova Planta va influir en els noms?

-No. Fora dels centres oficials de l'Administració, la gent va continuar fidel a la seva llengua. Ha fet més mal la televisió i la modernització de la societat que el Decret de Nova Planta, tot i que no vull negar que va fer mal... Però no massa ni a la toponímia ni a la llengua. Aquí, almenys la gent que jo he conegut quan era nin, parlava un català correctíssim, tot i que circulaven alguns castellanismes del segle XVI. La gent tenia una fonètica neta, que ara no té. Ara el sistema consonant del català pateix amb les generacions novelles. Quant sent el que diuen els nins m'espanta. Els castellanismes lèxics són els més bons d'eradicar, però no els que penetren a la fonètica, a la morfologia o a la sintaxi. Les estructures de la llengua comencen a patir. Ara el català sofreix un procés de llatinització. Cada dia és més ben conegut i més mal parlat.

-Amb la toponímia vostè ha esbrinat la forma de ser d'un lloc?

-La toponímia ho reflecteix tot.

-Les supersticions?

-Sí, tenc un llibre que ho explica. Sa Cova dels diners...

L'EROTISME DELS NOMS

-El masclisme ancestral?

-Si cavil·lés un poc trobaria qualche cosa. Sí, per exemple els topònims basats en metàfores sobre el membre masculí són més freqüents que els basats sobre el sexe femení. Tots els "penyals" Bernats, "carall", "bernats"... tot això ve d'aquí. Vaig publicar un treball titulat "Erotisme i toponímia", em va agradar fer-lo perquè no hi havia res publicat. Miri, és freqüent trobar metàfores basades en els pits femenins: el Racó de la Mamella, la Mamelluda, la Cova de ses Mamelles. Basades en els genitals femenins, en canvi, és molt estrany. Metàfores dels genitals masculins són més freqüents "carall" era el mot antic per designar el membre masculí, que era un tema tabú.

Amb el temps, per evitar el mot obscè li varen dir "cavall" i n'hi ha molts a Catalunya i a Mallorca. A Mallorca n'hi ha set o vuit. A tot el territori són "Cavall Bernat" excepte dos que es continuen dient "Carall", un a Els Columbrets, que és una bestiola de penya que té més de trenta metres i això que els vaixells americans la varen circumcidar amb les seves maniobres militars.

-Què ha trobat en temes d'erotisme?

-Fornicació, prostitució, infidelitat. Sobre la infidelitat n'hi ha molts. N'hi ha un de molt guapo del qual sé l'etimologia però no l'explicació. A Artà hi ha una pesquera que es diu sa Cugusa. *Cuguquius* en llatí vol dir banyut. D'aquí ve el nom, que està relacionat amb un nom d'ocell, el cucut. És un ocell que pon dins el niu d'un altre, no fa niu. La femella d'un altre incuba el seu ou. Per això es pensava que la femella li posava banyes. D'aquí ve la relació entre cucut i "cugusa". És una paraula medieval. Però no sé el motiu pel qual es va posar aquest nom a la cova. Jo he visitat el lloc i no hi he vist cap relació. Ara, la mar rovega! He visitat pesqueres on la mar s'ha menjat els senyals que li donaven el nom. Devora el far de ses Salines hi ha un indret que es diu s'Esclata-sang, però la mar va tomar "l'esclata-sang". La mar modifica la costa i la toponímia dóna testimoni de com era la costa abans.

-Hi ha toponímia que reflecteix la pobresa?

-Són les "rotes". N'hi ha moltíssims. Rota ve del llatí *rupta* que vol dir terra rompuda, terra artigada. Com en català medieval era "artilla", que només hi ha dos. A Alaró i a Alaior.

LA TOPONÍMIA URBANA

-La toponímia urbana és més recent?

-No. Bé, normalment ho és, però també hi ha noms ben antics a la toponímia urbana. A Selva hi ha un barri que es diu Vallenga, ve del llatí *villella*, que vol dir, vil·la petita. Hi ha noms molt interessants als pobles. A Santanyí hi ha noms a punt de desaparèixer.

-Ara és l'època de més risc per a la toponímia antiga?

-Sí, però també per als monuments. N'hi ha de ben importants que són a punt de desaparèixer sense que ningú no els pari gens d'esment. Per exemple, llocs on hi ha hagut un accident a les carreteres i on antigament hom posà una làpida amb el nom de l'accidentat. N'hi ha a Mallorca, no tants com els que trobaríem a les illes de l'orient de la Mediterrània. A Grècia per exemple, trobam arreu senyals dels llocs on la gent ret culte. Antigament posaven una pedra amb el nom. A Santanyí en conec una, per tot Mallorca en reuniríem un bon grapat. Són dels segles XVIII i XIX. I ningú no els ha prestat atenció. Jo vaig estar a punt de publicar un treball, però la veritat és que no em puc embarcar en tantes dèries.

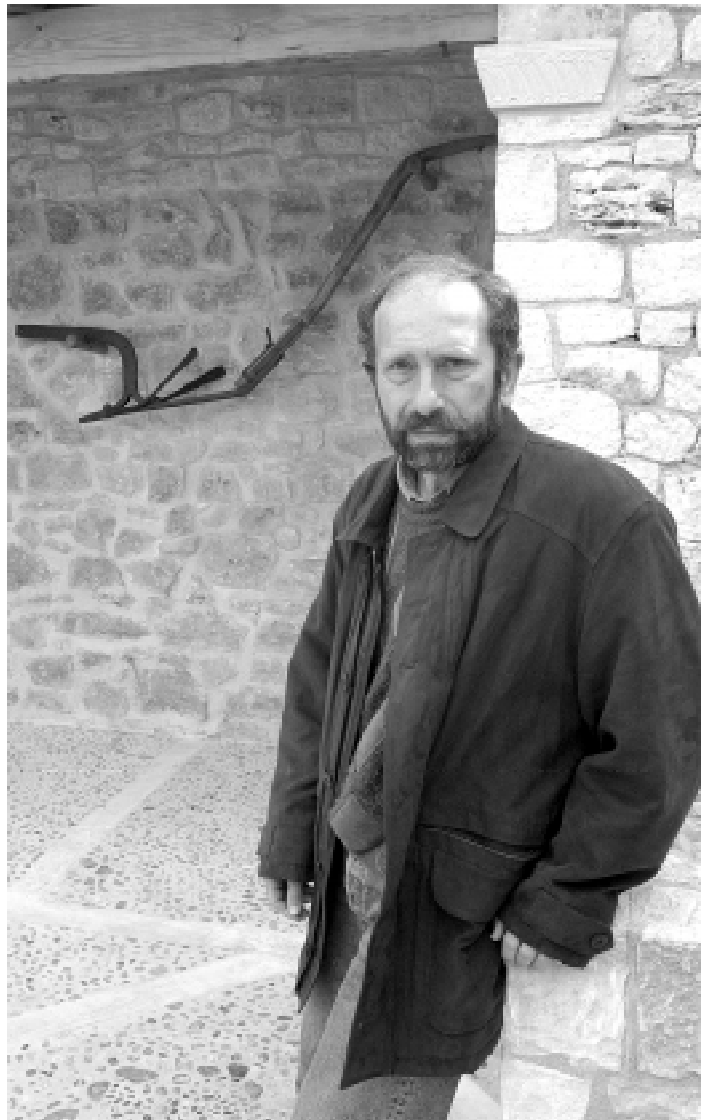
EL FRANQUISME

-El franquisme va fer molt de mal a la toponímia?

-Hi havia una resistència popular, però es varen fer molts

LA RESPONSABILITAT INSTITUCIONAL

"Les institucions... de conservadores només en tenen el nom. No conserven gaires coses. No dóna vots això... Hi ha alguns ajuntaments que sí que han mostrat la seva preocupació per conservar el seu patrimoni onomàstic, però generalment no. De vegades hi ha falta d'imaginació. I es podrien fer moltes coses. En primer lloc, escriure correctament els noms, les incorreccions creen molt mala imatge. De vegades veus intents de fer les coses ben fetes, però manquen els coneixements previs. Aquí s'han retolat molts de noms de camins i de vegades s'ha fet sense un estudi previ. Han posat el nom que indicava qualsevol. No recuperar el nom antic i posar-ne un de nou és donar opció a una substitució toponímica".

de desastres i la indústria turística va acabar de fer el mal en posar Cala Romàntica a s'Estany d'En Mas, Bahía Grande per substituir Pedra Fort, que és un nom molt antic, dels primers de l'època catalana. El nom és un testimoni d'una època molt antiga. Posar un nom nou és tirar terra sobre set-cents anys d'història com si res. Tollerich ha estat substituït per El Dorado.

-Perquè Tollerich no ven...

-Jo crec que ven més. Que em diguin que s'ha substituït

Cala Mosques perquè tenia una connotació desagradable ho puc arribar a entendre, encara que jo no ho substituiria mai. Hom ha vist mai que a algú se li hagi passat pel cap substituir El Escorial? A ningú. I això que un "escorial" és un femer, un lloc d'escòries, on tiren els fems. Tot i així s'hi han enterrat reis i no veig que ningú s'hagi escandalitzat i hagi dit que s'ha de substituir el nom perquè

n'estaria ben content, perquè és una gran autoritat en aquesta matèria, en sap molt. Estaria en bones mans. Cançons n'hi ha moltes de publicades. Ara Antoni Gili, d'Artà, n'ha publicat un bon grapat que completen les que va recollir el pare Ginard. De totes formes això no serà una obra completa mai. Sempre n'hi haurà més. Com el Diccionari d'Alcover Moll, sempre es podrà completar. Igual

"escorial" és un nom desagradable que fa pudor. No passa res. El nom no fa la cosa.

-El cançoner també recull noms de llocs.

-Sí. M'ha agradat recollir aquestes cançons. El cançoner transmet vocables que també són en desús, morfologia antiga, lèxic antic... És molt interessant.

-El cançoner pateix un major risc que la toponímia?

-La gent ho ha memoritzat. Però de cada vegada interessa menys. Ara hi ha altres maneres de divertir-se. Abans es contaven rondalles i es cantaven cançons. Avui en dia qui sap una rondalla que no l'hagi llegida a un llibre? I també es conserven molt poques cançons a la memòria oral. Mossèn Alcover no va recollir rondalles de contingut eròtic i això és una gran pèrdua. Jo mateix m'he trobat en el cas que els informadors no m'han volgut contar rondalles eròtiques... i es perdran. Una dona me'n va dir una, una mica eròtica, i quan me la va haver dita, es pegava tocs pel cap i deia no m'ho havia d'haver contat mai, allò... Jo la vaig publicar il·lustrada amb uns dibuixos de Bermejo, que és un gran dibuixant, però la dona no em va deixar publicar el seu nom. He estat a temps de recollir moltes de rondalles que són inèdites. Pep Grimalt m'ha dit que té la intenció de publicar-les qualque dia. Jo

passa amb els topònims: si hi ha quatre-cents mil topònims a l'Honomasticum, pensem que només a Mallorca deu haver-n'hi entre cent vint-i-cinc mil i cent trenta mil. Un home tot sol, una vida, no basta, ja és un miracle el que va fer Coromines. Si detectam alguna equivocació a Coromines no li hem de fer retrets, sinó que sempre li estarem agraïts.

-Hi ha suficient gent a les Balears preocupada per aquests temes?

-Suficient per poder salvar tota la toponímia, no. Ara, hi ha molts d'investigadors en toponímia i antroponímia. A la Universitat hi ha interès. És curiós, amb tanta feina com hi ha feta només hi ha un municipi, Selva, que tenguí tota la toponímia recollida i publicada. Una tesi doctoral d'Antoni Ordines. Hi ha la de Nofre Rullan sobre Esporles, que està feta però no publicada, i finalment la meua, de Santanyí i ses Salines, que també està feta però no publicada. La toponímia de Pollença està pràcticament recollida també, per Miquel Àngel March, i després hi ha algunes zones concretes com el Pla de Sant Jordi, l'Albufera de Muro, alguna part de Manacor, Lloret, Sant Joan... i jo tenc illes i costes. Però és molta de feina i de cada vegada hi ha més poca gent que ens pugui informar. Si ens torbam un poc ja estarà definitivament perduda.